

ЎТМИШГА НАЗАР

4 ЖИЛД, 10 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 4, НОМЕР 10

LOOK TO THE PAST

VOLUME 4, ISSUE 10

ТОШКЕНТ-2021

Бош мухаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Раҳбар Ҳамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош мухаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

«Ўтмишга назар» илмий журнали таҳрири маслаҳат кенгаши
редакционный совет научного журнала «Взгляд в прошлое»
Editorial board of the scientific journal Looking into the past

Садуллаев Анатолий Садуллаевич
тарих фанлари доктори,
профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари
университети

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори, Телави
давлат университети, Грузия

Аширов Адҳам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Аззамова Гулчехра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Бурдишвили Майя
тарих фанлари доктори, Телави
давлат университети, Грузия

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қызлар давлат педагогика
университети, Қозогистон

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори,
Тошкент ким - технология институти

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент.
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Рахмонқуловова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети

Гоффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қарши муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Теймураз Ахалмосулишвили
профессор, Телави давлат
университети, Грузия

Халикова Раҳбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори
Ўзбекистон Республикаси
Фанлар академияси

Джоробекова Айнур Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Дипломатия академияси,
Қозогистон Республикаси

Ширванова Тарана Амирата кызы
тарих фанлари номзоди, доцент
Азербайджон давлат
иқтисодиёт университети

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Саипова Камола Давлаталиевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Расулов Абдуллаҳон Нуриддинович
тарих фанлари доктори, профессор
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор
Санкт-Петербург Тарих институту, Россия

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори, профессор
Давлат тарихи институту, Қозогистон

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори, профессор
Ал-Фаробий номидаги Қозогистон
Миллий университети, Қозогистон

Хайдаров Муродилла Махмуталиевич
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети

Алиева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон давлат университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори,
Догистон мустақил университети

Иноятова Дилярам Маниглиевна
Тарих фанлари доктори (DSc)
Ўзбекистон Миллий университети

Талапов Баҳриддин Алижанович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Наманган давлат университети

Одилов Аброр Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Толибоева Нодира Одилжоновна
Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори
(PhD)

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1. Нодирбек Сайфуллаев ЎЗБЕК ТЕАТР САНЪАТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ТАРИХИЙ-НАЗАРИЙ КЕСИМДА.....	4
2. Фирюза Мухитдинова ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА АЁЛЛАР ИЖТИМОИЙ МАҶОМИНИНГ ТАРИХИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ.....	11
3. Жуммагул Абдураҳмонова, Улугбек Исмоилов ЎЗБЕКИСТОНДА ВИЖДОН ВА ЭЪТИҚОД ЭРКИНЛИГИ ДИНИЙ ОБЪЕКТЛАР ВА ЗИЁРАТГОҲЛАР ФАОЛИЯТИ МИСОЛИДА.....	22
4. Валишер Абиров ЗАМОНАВИЙ ВАТАН ТАРИХИ ДИССЕРТАЦИОН ТАДҚИҚОТЛАРИДА ЎЗБЕК ХАЛҚИ ЭТНОГЕНЕЗИ ВА ЭТНИК ТАРИХИ МАСАЛАЛАРИНИНГ ЁРИТИЛИШИ.....	37
5. Umidjon Boymurodov O'ZBEKISTON VA AFG'ONISTONNING HAMKORLIK MUNOSABATLARI.....	46
6. Muhayyo Gaipova TOSHKENT YOG'OCH O'YMAKORLIGI MAKTABI RIVOJIDA IBRAGIMOVLAR SUOLASI VAKILASINING TUTGAN O'RNI.....	53
7. Бобир Зокиров ЎЗБЕКИСТОН-ХИТОЙ ҲАМКОРЛИГИ ВА УНИНГ ИСТИҚБОЛЛАРИ.....	59
8. Сардор Кенжаев АМИР ТЕМУР ДАВЛАТИ ВА ХИТОЙ (МИН) ИМПЕРИЯСИ ЎРТАСИДАГИ САВДО АЛОҚАЛАРИ ТАРИХИДАН.....	67
9. Оксана Пуговкина ТАССР - ЎЗБЕКИСТОН ССР СОВЕТ МУАССАСАЛАРИДА "СОБИҚ"ЛАР ТАЖРИБАСИ ВА БИЛИМИДАН ФОЙДАЛАНИШ.....	74
10. Gulnara Farmanova XX ASRNING BIRINCHI YARMIDA ZARAFSHON VODIYSI HUDUDIDAGI DASTLABKI ARXEEOLOGIK TADQIQOTLAR VA STRATIGRAFIK QAZISHMALAR.....	86
11. Дилфузда Ҳамидова ЗАРДУШТИЙЛИК ДИНИГА ОИД КУЛОЛЧИЛИК БУЮМЛАРИ ТАРИХИ.....	92
12. Xayitmuod Xurramov OKS SIVILIZATSİYASINING ARAB KO'RFAZIGA TA'SIRI MUAMMOSIGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR.....	97

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Валишер Элмуродович Абиров,
Тошкент давлат шарқшунослик университети
таянч докторант
abirovvalisher@gmail.com

ЗАМОНАВИЙ ВАТАН ТАРИХИ ДИССЕРТАЦИОН ТАДҚИҚОТЛАРИДА ЎЗБЕК ХАЛҚИ ЭТНОГЕНЕЗИ ВА ЭТНИК ТАРИХИ МАСАЛАЛАРИНИНГ ЁРИТИЛИШИ

For citation: Valisher Abirov. PROBLEMS OF ETHNOGENESIS AND ETHNIC HISTORY OF THE UZBEK PEOPLE IN THE DISSERTATION STUDIES OF THE MODERN HISTORY OF THE COUNTRY. 2021, vol. 4, issue 10, pp.37-45

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2021-10-4>

АННОТАЦИЯ

Мақолада ўзбек халқи этногенези ва этник тарихи масаласининг долзарбилиги, тарих фанидаги аҳамияти ҳақида сўз юритилади. Унда мустақиллик йилларида мавзуга оид этнографик, антропологик, тарихшунослик, манбашунослик, археологик диссертацион тадқиқотлар таҳлил килинади. Илмий тадқиқотлардаги муаммога оид илмий қарашлар, фикр ва ёндашувлар тарихшунослик нуқтаи назаридан баён қилинган. Мустақиллик йилларида маҳаллий тадқиқотчилар томонидан муаммога бағишиланган кам сонли диссертацион тадқиқотлар олиб борилди. Ушбу тадқиқотлар ўзбек халқи этногенези ва этник тарихи масаласини ўрганишда муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Калит сўзлар: этнос, этногенез, этник тарих, туркий қавмлар, этнография, археология, антропология, тарихшунослик, манбашунослик тадқиқотлар.

Валишер Элмуродович Абиров,
базовый докторант Ташкентского
государственного университета востоковедения
abirovvalisher@gmail.com

ПРОБЛЕМЫ ЭТНОГЕНЕЗА И ЭТНИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ УЗБЕКСКОГО НАРОДА В ДИССЕРТАЦИОННЫХ ИЗУЧЕНИЯХ СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИИ СТРАНЫ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается актуальность проблемы этногенеза и этнической истории узбекского народа, ее значение в исторической науке. Анализируются этнографические, антропологические, историографические, источниковедческие, археологические диссертационные исследования по теме за годы независимости. Научные взгляды, мнения и подходы к проблеме в научных исследованиях описаны с историографической точки зрения. За годы независимости местными исследователями было проведено небольшое количество

диссертационных исследований по данной проблеме. Эти исследования важны для изучения этногенеза и этнической истории узбекского народа.

Ключевые слова: этнос, этногенез, этническая история, тюркские племена, этнография, археология, антропология, историография, источниковедение.

Valisher Abirov,
PhD researcher, Tashkent State
University of Oriental Studies,
abirovvalisher@gmail.com

PROBLEMS OF ETHNOGENESIS AND ETHNIC HISTORY OF THE UZBEK PEOPLE IN THE DISSERTATION STUDIES OF THE MODERN HISTORY OF THE COUNTRY

ABSTRACT

The article examines the relevance of the problem of ethnogenesis and ethnic history of the Uzbek people, its importance in historical science. Ethnographic, anthropological, historiographic, source study, archaeological dissertation research on the topic for the years of independence is analyzed. Scientific views, opinions and approaches to the problem in scientific research are described from a historiographic point of view. During the years of independence, local researchers have carried out a small number of dissertations on this issue. These studies are important for studying the ethnogenesis and ethnic history of the Uzbek people.

Index Terms: ethnogenes, ethnogenesis, ethnic history, turkic tribes, ethnography, archeology, anthropology, historiography, source study.

1. Долзарблиги:

Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи масаласи Марказий Осиёнинг бошқа халқлари каби мураккаб тарихий тузилишга эга. Ушбу мавзу доир XIX аср сўнгги чорагидан бошлиб XX аср 90 – йилларигача бўлган даврда ёзилган асарлар турли хил сиёсий-мафкуравий қарашлар асосида ёзилганлиги билан ажралиб туради. Масалани тадқиқ этишнинг назарий-методологик асослари, фан нуқтаи назаридан эмас, сиёсий тузум томонидан белгилаб берилди. Собиқ СССР тузуми халқларининг миллий хусусиятларини “бир хилластириш” ёндошуви натижасида “совет халқи”ни вужудга келтиришга киришди. Европа ва бошқа минтақаларда пайдо бўлган муаммони ўрганишнинг илмий назариялари “ѓоявий уруш” сифатида баҳоланиб, фанга тадбиқ этилмади. Бошқа ижтимоий фан вакиллари сингари тарихчи ва этнограф олимлар ҳам коммунистик партиянинг белгилаб берган кўрсатмаларидан ташқарига чиқмади. Мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ миллий тарихимизни тиклаш, уни халқ эътиборига тақдим этиш учун катта мақсад ва вазифалар белгиланди. Соҳа олимлари тарихий асарлар ёзишда халқ тарихини холис ўрганишга, мустамлака мафкураси қолилларидан воз кечиб, мустақил давлат тарихини қайта ёзишга киришди. Тарих фани олдида ҳали ўз ечимиға тўлиқ эга бўлмаган ўзбек халқи этногенези ва этник тарихи масаласининг долзарблиқ аҳамияти кучайди. Масалани бевосита қақратилган ёки айрим қирраларини тадқиқ этган диссертация ишлари олиб борилди.

2. Методлар ва ўрганилганлик даражаси:

Мазкур мақола тарихий-генетик, ретроспектив, муаммовий-хронологик, диахрон, тарихий таққослаш, тарихий тизимлилик каби методларга таяниб ёзилган. Муаммога оид тадқиқотлар объективлик, тарихийлик, изчиллик, ҳаққонийлик тамойиллари асосида ёритилиб, тизимли таҳлил қилиш этилган. Диссертация тадқиқотларини таснифлаш, илмий қараш ва фикрларни аниқлаш, холислигига эътибор қаратиш, муаллифнинг муаммога доир ёндашувини аниқлаш каби вазифалар асосида тарихшунослик жиҳатидан ўрганилган.

Мустақиллик йилларида муаммога бағишиланган ёки айрим жиҳатлари қамраб олган бир қатор диссертациялар ҳимоя қилинди. Д.Хошимова, А.Дониёров тарихшунослик, Г.Ходжайова антропологик, Б.Матбобоев, О.Иномов, О.-Ш.Қдирниязовлар археологик,

Ш.Зокиров, F.Бобоёров, X.Мамадалиевлар манбашунослик, М.Жуманиёзова, А.Курбонов, М.Усмонов ва Ш.Эшанкуловлар этнографик тадқиқотлари асосида диссертация ишларини ёзишди. Ушбу тадқиқотчиларнинг илмий изланишлари натижасида тадқиқ этилган диссертация ишлари бугунги кунда муаммони ўрганиш ва холис хулосалар чиқаришда борасида муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

3. Тадқиқот натижалари:

Ўзбекистоннинг мустақиллик йилларида ўзбек халқи этногенези ва этник тарихини ўрганишга бағишиланган диссертация тадқиқот ишларини хронологик нуқтаи назардан уч босқичга ажратиб, таҳлил қилиш мумкин:

1991 – 1998 йиллар (мустақилликнинг дастабки йиллари)

1998 – 2016 йиллар (масаланинг ўрганилиши ривожланган йиллар)

2016 йилдан бошлиган Ўзбекистон тараққиётининг янги босқичи йилларида ёзилган муаммога оид тадқиқотлар. (Қаранг: Жадвал №1.)

Жадвал №1

Мустақилликнинг дастлабки йилларида олиб борилган тарихий, этнографик, археологик, манбашунослик, лингвистик тадқиқотлардан шуни айтиш мумкинки, бу босқичда халқ тарихини ўрганиш, уни тадқиқ этишга илмий қизиқишлар пайдо бўлди. Туркий халқларни улуғловчи, халқ тарихининг буюклигини ва унинг келиб чиқиши узоқ ўтмишга, энг қадимги даврда яшаган қавмларга боғлаб ўрганиш каби ёндашувлар ва қарашлар пайдо бўлди. Бундай ёндашув ва илмий қарашларни манбашунослик тадқиқотлар билан асослантиришга урғу берилди.

1994 йилда Ш.Зокиров “Арабоязычные источники IX-XII вв. и их значение в изучении этнополитической жизни народов Средней Азии (туркскоязычные народы)”[1] деб номланган тадқиқот ишида туркий халқларнинг этник тарихи ва этномаданий алоқаларини IX-XII асрларга оид араб тилидаги манбалар асосида, соф манбашунослик нуқтаи назаридан тадқиқ этиди. Тадқиқот ишида араб тилида ёзилган тарихий ва географик асарларда туркий халқларнинг сиёсий ва этник тарихи бўйича келтирилган маълумотлар таҳлил қилиниб, илмий баҳо берилади. Маълумотлар форс, туркий ва хитой тилидаги манбалар маълумотлари билан солиширига ҳаракат қўлинган. Муаллифнинг тадқиқот ишидаги хулосаларни, бугунги фан нуқтаи назаридан араб, форс, хитой ва бошқа манбалар таҳлили билан яхлит муаммо

сифатида тўлиқ кўриб чиқиши зарур. Бироқ ушбу илмий иш ўз даври учун катта илмий ютуқ саналади.

Бу босқичда ўзбек халқининг келиб чиқиши, мураккаб ҳамда узоқ давом этган этногенез ва этник тарихи, халқ бўлиб шаклланиши, моддий ва ёзма манбалари хусусидаги маълумотларни тизимли ўргангандастлабки тарихшунослик тадқиқот иши ёзилди. 1997 йил Динара Ҳошимованинг тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган “Ватан тарихшунослигида ўзбек халқининг этник тарихи ва этногенезининг ўрганилиши (XIX аср ўрталари XX аср)”[2] мавзусидаги диссертацияси мустақиллик йилларида Ўзбекистон тарихшунослик соҳасида ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи масаласига бағишлиланган илмий адабиётларни тарихшунослик жиҳатидан таҳлил қилган дастлабки йирик тадқиқот иши бўлди. Диссертацияда тадқиқотчи XIX аср ўрталаридан то XX аср 90-йилларигача олиб борилган археологик, антропологик, тарихий, этнографик, нумизматик ва лингвистик тадқиқотлари асосида муаммонинг ўрганилишини ёритиб беради. Диссертацияда ўзбек халқи этногенези ва этник тарихига бағишлиланган катта ҳажмдаги илмий адабиётлар ҳакида фикр билдирилиб, тарихшунослик услубида тадқиқ этилган. Улардаги ютуқ ва камчиликлар таҳлил қилинган, бир-биридан фарқлари ажратилиб, уларнинг илмий аҳамияти ва тарихий ҳақонийлигини аниқлашга ҳаракат қилиниб, муаммо доирасидаги илмий тафаккурнинг ривожи кузатилган. Бу соҳадаги илмий тафаккур тараққиётини даврлаштириб, XIX асрнинг иккинчи ярми – ўзбек халқи этногенези ва этник тарихи масалалари бўйича тарихий адабиётларда илк изланишларнинг бошланиш даври, XX асрнинг биринчи ярми, XX асрнинг иккинчи ярми ўзбек халқи этногенези ва этник тарихи мавзуси бўйича илмий қарашлар ва тафаккур риоижланган, Ўзбекистонда этногенетика қарор топиши билан характерланган босқичларига ажратиб ўргангандан[2, Б.152-157].

Д.Ҳошимованинг амалга оширган тадқиқот иши ўзбек халқи этногенези ва этник тарихи муаммолари кўтарилиган асосий илмий адабиётларни тарихшунослик назаридан ўтказиб, бир ярим асрлик вақт давомида минтақани масала жиҳатдан ўрганиш қандай бошланиб, қандай ривож топгани ва қандай ютуқларга эришганлигини тасаввур қилиш, мавзу бўйича барча илмий қарашлар ва хулосарнинг ўзгариб боришини кузатиш имконини беради. Диссертацияда тарихий адабиётнинг кўплиги, далилий манбаларнинг асослилигига қарамай, муаммони тарихшунослик билимлари асосида ёзилишида узилишлар мавжуд бўлиб, мустақиллик дастлабки йилларида журнал, ойнома ва газеталарда нашр этилган муаммо доирасидаги 30 дан ортиқ мақолалар жалб этилмай, давр муҳитини англаш, муаммони талқин этиш ёндашувлари очиб берилмаган.

Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи муаммосини янада ривожлантириш нуқтаи назаридан, аввало, ўзбек халқи ва уларнинг аждодлари, этногенези ва этник тарихи ҳакидаги ҳозирги тушунчани чуқурлаштириш ва кенгайтириш учун аввал олинган фактларни чуқур англаш, умумлаштириш ва таҳлил қилиш талаб этилади. А.Х.Дониёров томонидан ҳимоя қилинган “История развития этнографических знаний в Узбекистане: основные направления и результаты (вторая половина XIX в. – 30 – годы XX в.)”[3] номзодлик диссертациясида XIX аср иккинчи ярми – XX аср 30 йилларида Ўзбекистонда этнографик билимларнинг ривожланиш тарихи, асосий йўналишлари ва натижаларини таҳлил қилиб берди.

Бу йилларда Г.К. Ходжайова Ўзбекистоннинг этник антропологиясига бағишлиланган “Этническая антропология Узбекистана”[4] деб номланган докторлик диссертация ишини ҳимоя қилди. Антрополог олиманинг тажқиқот ишида Ўзбекистон аҳолисининг антропологик таркиби, уни ташкил қилувчи ирқий ва этник гурухларнинг ўзаро алоқалари, ўзбек халқининг узоқ давом этган, кўп қиррали, мураккаб этногенези ва этник тарихи муаммоси антропологик тадқиқотлар натижасида батафсил ёритилган. Ушбу тадқиқот иши мустақилликнинг дастлабки йилларида палеантропология, соматология, археология, этнография, тарих соҳасидаги қадимги ва ўрта аср ёзма манбаларида келтирилган маълумотлардан атрофлича фойдаланган ҳолда, ўзбек халқининг этник антропологияси ва этногенез муаммолари, уларнинг Олд ва Жанубий Осиё, Евроосиё халқлари билан

этногенетик алоқарини тадқиқ қилиниши билан антропология соҳасида муҳим аҳамият касб этади. Муаллиф томонидан ўзбек халқининг келиб чиқиши тарихини синхрон ва диахрон жиҳатларида тарихий динамикаси кўрсатилиб, антополигик белгиларнинг географик тарқалишини, маҳаллий аҳолига хос антропологик ва этник мажмууларнинг шаклланиши қонуниятларини аниқлашга муаффақ бўлинди. Ўзбек халқининг антропологик ва этник шаклланиши тарихида муаллиф уч даврни ажратиб, Ўрта Осиёning ҳозирги аҳолиси, қадимги ҳамда ўрта асрларга оид антропологик ашёларни тадқиқ қилиш натижасида Сўғд, Хоразм, Бактрия, Тоҳаристон, Парфия-Марғиёна, Чоч-Илок, Уструшона, Фарғона, Устюрт, Помир, Тиёншан ва Олой тарихий-маданий вилоятлар аҳолисида мӯғулий аломатларнинг пайдо бўлиш даври, асрлар давомида ўзгариб бориши, ҳозирги аҳоли таркибида нисбий микдори аниқланиб, Ўрта Осиё антропологик ва этник тарихига оид муҳим маълумотларни олиб чиқди. Тадқиқотчининг замонавий математика-статистика услубларини кенг жорий қилиш натижасида аҳолининг ҳудудий этник ва ирқий туркумлаш тавсияси кейинги йиллар антропологик тадқиқотларида амалга оширилмади. Г.К.Ходжайова илмий изланишлари натижасида, ўзбек халқининг келиб чиқиши асосини қадимий даврларда шу ҳудудларда яшаб ўтган маҳаллий халқлар ташкил этганини ва уларга турли тарихий даврларда келиб қўшилган туркий элат ва халқлар ўзбек халқининг шаклланишида асосий таркибий қисм сифатида иштирок қилган деган хуносага келади.

Дастлабки йилларда ўзбек халқининг келиб чиқиши оид турли фикрлар, қарашлар, халқ тарихини ғайри илмий ёндашувлар билан ўрганишлар пайдо бўлди. Тобора оммалашаётган бу жараён 1998 йил Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг бир гурӯҳ тарихчи олимлар ва оммавий ахборот ходимлари билан учрашувида жиддий танқидий мулоҳазаларига сабаб бўлди. 1998-2016 – йилларда ўзбек халқи этногенези ва этник тарихига доир йирик монографик тадқиқотлар, илмий асрлар, ўкув қўлланмалар ва кўплаб мақолалар чоп этилди. XX асрда илгари сурилган Марказий Осиё халқларининг пайдо бўлишига оид назарий қарашлар сақланиб қолди. К.Шониёзов ва А.Асқаров каби олимлар илмий ишлари асосий адабиётлар сифатида оммалашди. Шу билан бирга, муаммо юзасидан турли хил илмий қарашлар, фикрлар ва фаразлар ҳам фужудга келди. Турли соҳа вакиллари ўзбек халқининг келиб чиқиши, “ўзбек” атмасига оид илмий фаразларини баён этишди. Ушбу вақт ичида ўрганилаётган мавзу доирасида фикрлар тўқнашуви содир бўлиб, олимлар ўзининг ёндошувлари ва илмий қарашларини илм-фан олдида тарихий далиллар билан исботлашга уринишди. Масаланинг баъзи қирраларини ёритишга хизмат муҳим диссертация ишлари ёзилди.

М.Т.Жуманиёзова 1998 йил Хоразм воҳаси аҳолисининг этник таркиби ва унинг моддий маданиятига хос баъзи хусусиятлари бўйича олиб борган “XIX аср охири – XX аср бошларида Хоразм воҳаси аҳолисининг этник таркиби ва унинг моддий маданиятига хос баъзи хусусиятлари (дала тадқиқотлари асосида)” деб номланган номзодлик диссертация ишида XIX аср охири – XX аср бошларида Хоразм воҳаси аҳолисининг этник таркиби ва унинг моддий маданиятига хос баъзи хусусиятларини дала тадқиқотлари асосида очиб берилган. Ушбу даврда Хоразм воҳасининг этник таркибини тарихий ва этнографик нуқтаи назардан тадқиқ этиб, воҳада яшовчи этник гурӯҳлар ўзбек, туркман, қозоқ, қорақалпоқ ва бошқа халқларга тегишли гурӯҳларни комплекс тадқиқ этди.

А.Х.Дониёров 2003 йилда тарих фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёқлаган “Этнографические исследования в Узбекистане в XX веке: основные этапы, проблемы, перспективы развития”[5] деб номланган диссертациясида XX асрда Ўзбекистонда этнографик тадқиқотлар: асосий босқичлари, муаммолари, ривожланиш истиқболлари каби масалаларни батафсил ёритган. Муаллиф тадқиқот ишининг учинчи бобини “Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи муаммоларининг тарихшунослиги” масаласига қаратиб, ушбу муаммони турли тематик ва хронологик нуқтаи назардан адабиётларни таҳлил қилади. Диссертацияда ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихини тарихимизнинг энг долзарб муаммоли-тематик блокига киритилиб, кам ўрганилганилганлик даражасини ва мунозарали масалаларини ҳам аниқланган. Маллиф ўзбек халқи этногенези ва

этник тарихи муаммоси илмий тадқиқот фаолияти амалиёти ва тажрибасида Ўзбекистон этнологияси фанининг асосий мавзуларидан бири эканлигига ишонтиради. Шу муносабат Ушбу мавзу доирасида таҳлил учун зарур бўлган барча статистик, социологик, этнографик, тарихий ва бошқа маълумотлардан фойдаланган ҳолда ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи муаммоларини тизимли ва комплекс таҳлил асосида ўрганиш муҳимлигини ёзди.

2003 йилда F.Б.Бобоёров Ўрхун-Энасой ёзувидаги манбалар асосида Марказий Осиёда VI-VIII асрлардаги сиёсий-этник жараёнларга бағишлиланган номзодлик диссертациясини[6] ҳимоя қилди. Ушбу тадқиқот ишининг иккинчи бобида Марказий Осиёда VI-VIII асрлардаги этник жараёнларни ўрганиб, Олтой-Жанубий Сибир-Ўрхун, Амударё-Сирдарё оралиғи ва Еттисув-Тяньшан минтақасидаги этнослар, Узок Шарқ минтақасидаги этносларнинг Марказий Осиё этник жараёнларида иштироки масалаларига тўхталиб ўтилган.

Н.Н.Турсунов 2007 йилда “Жанубий Сурхон воҳаси аҳолиси этник хусусиятлари (XIX аср охири – XX аср бошлари)” деб номланган номзодлик диссертациясида воҳа аҳолисининг этник таркибини тарихий-этнографик нуқтаи назардан ўрганади. Интеграция ва консолидация жараёнларини илмий таҳлил қилиб, этносларнинг ҳудудий жойлашуви аниқлаб, ўтроқ ва ярим ўтроқ гуруҳларининг ўрнини кўрсатади.

А.Э.Курбоновнинг 2009 йилда ҳимоя қилинган “Шимолий Сурхон воҳаси аҳолиси анъанавий маданиятининг этник ва локал хусусиятлари (XIX аср охири – XX асрнинг биринчи ярми)” номли диссертацияси эса XIX аср охири – XX асрнинг биринчи ярмида Шимолий Сурхон воҳаси аҳолиси анъанавий маданиятининг этник ва локал хусусиятларини ўрганишга бағишлиланган. Бажарилган илмий тадқиқотлар таҳлили ва дала этнографик материаллар асосида воҳа аҳолисининг этник таркиби ҳақида умумий маълумотлар берилиб, минтақадаги турли этник ҳамда этнографик груҳларнинг жойлашувидаги ўзига хос хусусиятларини ёритиб беради. Ўзбек халқи этнологиясида Шимолий Сурхон воҳаси этномаданиятини яхлит муаммо сифатида олиб чиқиб, уни этнографик материаллар асосида чукур, ҳар томонлама комплекс тарзда тадқиқ этади.

Б.Х.Матбобоев “Қадимги Фарғонанинг илк ўрта асрлар даври маданияти (V-VIII асрлар археологик манбаларининг тарихий таҳлили асосида)”[7] деб номланган тарих фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертациясида Фарғонанинг илк ўрта асрлар тарихида янги Мунҷоқтепа археологик комплекси мавжудлиги илмий жиҳатдан асослаб, археологик материалларни кўхна турк этноси билан боғлаш мумкин деган янги ғояни илгари суради[7, Б.28]. Олим Мунҷоқтепа археологик комплексини илмий жиҳатдан кўхна турк этноси боғлаш мумкин, яъни қадимги туркий этнослар манзилгоҳи бўлган деган фикрни ўртага ташлаган.

Халқ тарихининг шаклланиш жараёни, унинг этник тарихини ўрганишда қадимги тарихий қўлёзма манбалар ва уларнинг тадқиқ этилиши муҳим аҳамият касб этади. Ўзбек халқи этногенезида қайси этник компонентлар иштирокини аниқлаш, маълумотларни қиёслаш, этник тарихи масаласида муаммоли жиҳатларга холисона баҳо бериб хulosса чиқариш манбашунослик тадқиқотларни талаб қиласди.

Х.М.Мамадалиевнинг диссертациясида[8] араб тилидаги тарихий манбалар маълумотлари асосида IX – XII асрларда Ўрта Осиёда этник ҳолат масалалари ўрин олган. Муаллиф IX – XII асрларда Ўрта Осиё этник тарихи бўйича маълумот берувчи тарихий, географик ва бошқа йўналишларидаги асарларни ролини кўрсатиб, бу даврда яшаган ўтроқ ва кўчманчи аҳоли этник компонентларини араб тилидаги манбалар асосида қиёслаб беради. Ушбу даврдаги Ўрта Осиё халқлари ҳаётида муҳим ўрин тутган тиллар тараққиётини таҳлил қилиб, уларнинг Ўрта Осиё халқлари шаклланишидаги аҳамиятини баён этади. Тадқиқотчи Ўрта Осиёда турли этник гуруҳларнинг географик жойлашуви, минтақанинг этник таркиби, тил ва маданият белгилари, кўчманчи ва ярим ўтроқ ҳаёт тарзида яшаган туркий уруғларни тадқиқ этиб, фикларини манбалар маълумотлари билан асослайди. IX – XII асрларда минтақада бугунги асосий халқлар шаклланиланган деган хulosага келиб, ёзма ёдгорликлар тилига қараб улар топилган ҳудудларда айнан, шу халқлар яшаган деган фикрларнинг

асоссиз эканлигини ёзади[8, Б.20]. Диссертацияда берилган хulosса ва фикрлар, ўрганилган даврда ёзилган араб тилидаги манбалар асосида ўрганилган, бу эса тадқиқотчидан муаммонинг ёритилишида бир томонлама ёндашувни шакллантирган. IX – XII асрларда яшаган ўтроқ ва кўчманчи аҳоли этник компонентларига тегишли маълумотлар, араб тилидаги манбаларнинг қиёсий тадқиқ этилиши, рус ва хорижий адабиётлардан унумли фойдаланиш натижасида ёзилган бўлиб, тадқиқот ишининг аҳамиятини оширган.

Ўзбекистон тараққиётининг янги босқичи даври мобайнида тадқиқот мавзусига оид кўплаб мақолалар оммалашиб, диссертация ишлари ҳимоя қилинди. Илмий ишлар маълум бир ёндошувлар ва назарий концептуал қолипига солинган ҳолда нашр этилди. Тадқиқотчилар энди кўпроқ муаммонинг кичик бўғини, маълум бир йўналиши ёки хронологик босқичи жараёнидаги муаммоларга ойдинлик кирита бошлади.

2018 йилда М.Ш.Усмонов “Жанубий Ўзбекистон қўнғиротлари (тариҳий-этнологик таҳлил)”[9] диссертациясида ўзбек ҳалқи этник тарихида қўнғиротлар, тариҳий манба ва адабиётларда қўнғиротлар этник тарихининг ёритилиши, этник тарих муаммосига оид назарий-методологик қарашлар ва қўнғиротлар этник тарихининг айрим назарий масалалари баён этган. Муаллифнинг ушбу тадқиқот иши натижалари ва хulosалари ўзбек ҳалқининг этник тарихи муаммоси борасида этниклик, этномаданий идентиклик каби илмий муаммоларга янада ойдинлик киритади.

Археолог Омар-Шарип Қdirниязов “Жанубий Орол бўйи шаҳар маданияти тарихи (VII-XV асрлар)”[10] диссертациясида қадимги Кердер вилоятини тадқиқ этиб, шаҳар маданияти шаклланиш жараёнинда ўзига хос учта фарқли белгисини кўрсатади. Хўжалик-маданий типининг мавжудлилиги, этник алломатларга эга эканлиги, маданий ҳаётда хоразмликлар таъсирида ривожланишдир. Кердар аҳолиси хоразмликлар билан кўшни элат бўлсада ўзига хос тил ва маданий маданий ютуқларга эга бўлганлигини таъкидлайди. Яқуб ал-Хамавийнинг “Кердар ҳалқи алоҳида хоразмча ёки туркча бўлмаган шевада гапиради” деган маълумотини қайд этиб, Кердар этотопоними илк ўрта асрлардан маълум деб ёзади. Яқуб ал-Хамавийнинг Кердар ҳалқи тўғрисида келтирилган маълумотларидан фарқли равишда “археологик тадқиқотлар натижасида олинган маълумотлар шуни кўрсатадики, илк ўрта асрлардан шимолий, жанубий Оролбўйи ҳудудида маҳаллий аҳоли маданиятининг ривожланиши кузатилиб, қуий Сирдарё сарҳадларидан келган янги туркий қабилалари билан алоқалар натижасида маҳаллий урбанистик цивилизациянинг янги тарихий белгилари, туркийзабон этномаданий жараёнлар содир бўлган” – деб хulosса беради [10, Б.67-68].

Тадқиқотчи О.У.Иномов “Қовунчи маданияти ва унинг ўзбек ҳалқининг шаклланишидаги роли” диссертациясида[11] Қовунчи маданияти мисолида ўзбек ҳалқи аждодларининг тарихий ватани, ҳудудий тарқалиш географиясини хронологик кетма-кетликда кўрсатиб, ўзбек ҳалқининг этник асоси таркибига қадимдан эроний тилли суғдий, хоразмий, боҳтарий аҳолининг аралашишини ва ўзаро қоришишини тадқиқ этди. “Ўрта Осиё икки дарё оралиғи типи”нинг илк бор таркиб топган макон ва замони аниқланиб, ўзбек ҳалқи этник таркибини ташкил қилган Қовунчи маданияти ва унинг босқичларига хос тарихий ва этномаданий жараёнларини ёритиб беради. Диссертациянинг учинчи боби “Ўзбек ҳалқи этногенезида Қовунчи маданиятининг тутган ўрни” деб номланиб, Қовунчи маданияти таркибida туркий этник қатламнинг ортиб бориши, Тошкент воҳаси ўзбек ҳалқи антропологик типининг дастлаб шаклланган минтақаси эканлиги ва унинг тарқалиш географияси, Қовунчи маданияти аҳолисининг тили масалаларига тўхталиб ўтилган. Муаллиф таъкидлашича, Қовунчи II давридан бошлаб Қовунчи маданияти ва унинг Ўзбекистон ҳудудлари бўйлаб тарқалиши археологик материалларда яхши кузатилади. Бу эса ўз навбатида сўнгги антик ва илк ўрта асрларда туркий этник гурухларнинг бутун Ўрта Осиё ҳудудларида кенг ёйилиши ва антик ҳамда илк ўрта асрлар давомида ўзбек ҳалқи этногенезининг жадал кечганлигидан гувоҳлик беради. Тошкент воҳасида антик даврига келганда илк бор ҳозирги замон ўзбекларига хос атропологик тип “Ўрта Осиё икки дарё оралиғи типи” Қовунчи маданияти аҳолиси мисолида узил-кесил шаклланади деган хulosани беради[11, Б.119-126]. Тадқиқот ишидаги фикр ва хulosалар кўпроқ рус ва академик

А.Асқаров археологик тадқиқотлар ишларидан келиб чиқиб берилган. Бу эса муаллифда масалага бир ёқлама ёндашувни шакллантиган. Бироқ ушбу тадқиқот Ўзбекистон тарихида Қовунчи маданияти оид йигилган түлиқ маълумотларни тақдим этади.

2020 йил тадқиқотчи Ш.Э.Эшанкулов “Зарафшон воҳаси аҳолисининг этник таркиби (топономик материаллар асосида)” мавзусида тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) даражасини олиш учун диссертция ишини ҳимоя қилди. Муаллиф топономик материаллар асосида XX аср Зарафшон воҳаси аҳолисининг этник таркибини ўрганиб, воҳа аҳолисининг этник таркибини аниқлашда топонимик материалларнинг аҳамиятини кўрсатиб берган.

4.Хулосалар:

Ўзбекистоннинг замонавий ватан тарихида энг долзарб масала халқ этногенези ва этник тарихи масаласи бўлди. Мавзу доирасида 30 йил давомида кўплаб илмий изланишлар олиб борилди. Муаммога “мағкуравий қолип”ларсиз қараш ва илмий тадқиқот олиб бориш йўлга қўйилди. Натижада мустақиллик йилларида масалага оид турли қарашлар, фикрлар, концепциялар, ёндашувлар ва қарама-қаршиликлар пайдо бўлди. Мустақилликнинг дастлабки йилларида олиб борилган антропологик изланишлар кейинги йилларда давом эттирилмади. Этнографик изланишлари натижасида ўзбек халқи этногенези ва этник тарихини тадқиқ этган элшунос олим К.Шониёзов мактаби давомчилари муаммо юзасидан жиддий тадқиқотлар олиб бормади. Манбашунослик тадқиқотлари ҳам саноқли ҳисобланиб, сўнгги йилларда бу сўҳадаги тадқиқотлар ҳам тўхтаб қолди. Археологик жиҳатдан академик А.Асқаров қарашлари илмий жамоатчиликда кенг оммалашди. Олимнинг мактаби давомчилари ўз тадқиқотларида бу ёндашувга урғу бериб, ўз тадқиқотлари орқали ривожлантирумокда. Тарихий, этнографик, тарихшунослик, манбашунослик, археологик, антропологик соҳалари бўйича ёзилган диссертацияларда муаммо комплекс тадқиқ этилмади. Бироқ халқнинг этногенез, этник тарих билан боғлиқ жараёнлар, ирқий тип ва тили каби масалаларда диссертация ишлари муҳим аҳамиятга эга бўлди. Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи масаласи ҳозирги давр нуқтаи назаридан соҳалар бўйича диссертацион тадқиқотларни талаб қилмоқда.

Иқтибослар/ Сноски/ References:

1. Зокиров Ш.Т. “Арабоязычные источники IX-XII вв. и их значение в изучении этнополитической жизни народов Средней Азии (туркскоязычные народы): Дис. ... канд. ист. наук. – Ташкент, 1994. – 190 с. (Zokirov Sh.T. “Arabic-language sources of the 9th-12th centuries. and their importance in the study of the ethnopolitical life of the peoples of Central Asia (Turkic-speaking peoples): Dis. ... Cand. his. sciences. – Tashkent, 1994. – 190 p.)
2. Хошимова Д.Ф. Ватан тарихшунослигида ўзбек халқининг этник тарихи ва этногенезининг ўрганилиши (XIX аср ўрталари XX аср): Тарих фан номзод... дис. – Тошкент, 1997. – 162 б. (Hoshimova D.F. The study of the ethnic history and ethnogenesis of the Uzbek people in the historiography of the homeland (mid-nineteenth to twentieth centuries): Dis. ... Cand. his. sciences. – Tashkent, 1997. – 162 p.)
3. Дониёров А.Х. История развития этнографических знаний в Узбекистане: основные направления и результаты (вторая половина XIX в. – 30-годы XX в.): Дис.... канд. ист. наук. – Ташкент, 1997. – 148 с. (Doniyorov A.Kh. History of the development of ethnographic knowledge in Uzbekistan: main directions and results (second half of the 19th century - 30s of the 20th century): Dis. ... Cand. his. sciences. – Tashkent, 1997. – 148 p.)
4. Ходжайова Г.К. Этническая антропология Узбекистана. Дис.... док. ист. наук. – Ташкент, 1997. – 359 с. (Khodzhayova G.K. Ethnic anthropology of Uzbekistan. Dis. ... doc. his. sciences. – Tashkent, 1997. – 359 p.)
5. Дониёров А.Х. Этнографические исследования в Узбекистане в XX веке: основные этапы, проблемы, перспективы развития. Дис.... док. ист. наук. – Ташкент, 2003. – 397 с. (Doniyorov A.Kh. Ethnographic research in Uzbekistan in the twentieth century: main

- stages, problems, development prospects. Dis. ... doc. his. sciences. – Tashkent, 2003. – 397 p.)
6. Бобоёров Ф.Б. Марказий Осиёда VI-VIII асрлардаги сиёсий-этник жараёнлар (Ўрхун-Энасой ёзувидаги манбалар асосида). Тарих фан. ном. ... дис. – Ташкент, 2003. – 196 б. (Boboyorov G.B. Political and ethnic processes in Central Asia in the VI-VIII centuries (based on sources in the Orkhon-Enasay script). Dis. ... Cand. his. sciences. – Tashkent, 2003. – 196 p.)
7. Матбобоев Б.Х. Қадимги Фарғонанинг илк ўрта асрлар даври маданияти (V-VIII асрлар археологик манбаларининг тарихий таҳлили асосида). Тарих фан. док. ... дис. – Ташкент, 2009. – 162 б. (Matboboev B.X. The culture of the first medieval period of ancient Fergana (based on the historical analysis of archeological sources of the V-VIII centuries). Dis. ... doc. his. sciences. – Tashkent, 2009. – 162 p.)
8. Мамадалиев Х.М. Тарихий манбаларда IX – XII асрларда Ўрта Осиёда этник ҳолат масалалари (араб тилидаги манбалар маълумотлари асосида). Тарих фан. ном. ... дис. – Ташкент, 2010. – 172 б. (Mamadaliev X.M. Historical sources on the ethnic situation in Central Asia in the IX - XII centuries (based on Arabic sources). Dis. ... Cand. his. sciences. – Tashkent, 2010. – 172 p.)
9. Усмонов М.Ш. Жанубий Ўзбекистон қўнғиротлари (тарихий-этнологик таҳлил). Тарих фан. бўй. фал. док. (PhD) ... дис. – Ташкент, 2018. – 190 б. (Usmonov M.Sh. Bells of Southern Uzbekistan (historical and ethnological analysis). Doctor of Philosophy in History (PhD) ... dis. – Tashkent, 2018. – 190 p.)
10. Қидирниязов О.-Ш. Жанубий Орол бўйи шаҳар маданияти тарихи (VII-XV асрлар). Тарих фан. бўй. фал. док. (PhD) ... дис. – Самарқанд, 2019. – 208 б. (Khidirniyazov O.-Sh. History of urban culture along the South Aral Sea (VII-XV centuries). Doctor of Philosophy in History (PhD) ... dis. – Samarkand, 2019. – 208 p.)
11. Иномов О.У. Қовунчи маданияти ва унинг ўзбек халқининг шаклланишидаги роли. Тарих фан. бўй. фал. док. (PhD) ... дис. – Ташкент, 2019. – 182 б. (Inomov O.U. Melon culture and its role in the formation of the Uzbek people. Doctor of Philosophy in History (PhD) ... dis. – Tashkent, 2019. – 182 p.)

ЎТМИШГА НАЗАР
4 ЖИЛД, 10 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ
ТОМ 4, НОМЕР 10

LOOK TO THE PAST
VOLUME 4, ISSUE 10